

AZERBAIJAN VE TÜRKMEN TÜRKÇESİ GRAMER ÇALIŞMALARINDA EKLERİN TASNİFİ MESELESİ*

The Classification Issue of Suffixes in Azerbaijan and Turkmen Turkish Grammer Studies

Tuna BEŞEN DELİCE**

Dil Araştırmaları, Güz 2018/23: 205-222

Öz: Sözcüklerini eklerle türeten, onları eklerle cümle içinde işleyen, tamlamalarını, sözcük öbeklerini eklerle oluşturan Türk dili için ekler ve ek tasnifi konusu, Türkoloji'nin en önemli meselelerinden biri olarak hâlen çözüm beklemektedir. Son dönemde dilcilerin ekleri yeniden ele aldıkları ve yıllardır iki ana başlık (yapım ve çekim ekleri) altına sığdırılmaya çalışılan ekler için yeni başlıklar önerdikleri görülmektedir. Bu çalışmada lehçeler alanında eklerin nasıl ele alındığı belirlenerek tasnif çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Çalışma Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi gramerlerindeki ek tasnifleriyle sınırlandırılmıştır.

Çalışmada ilk önce Türkiye'de Türkiye Türkçesi üzerine yapılan ek tasnifleri verilmektedir. Ardından Türkiye Türkçesi gibi Türk dili ailesinin Oğuz grubuna mensup Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinin konuşulduğu yerlerde ve bu lehçelerin konuşurları tarafından hazırlanan gramer çalışmalarında eklerin hangi esaslara göre ve nasıl sınıflandırıldığı ortaya konmaktadır. Tarih sıralamasına göre incelenen gramerlerde -özellikle- Sovyetler Birliği dönemi ve sonrasında bile farklı sınıflandırmalar olduğu görülmüştür. Bu farklar çalışmamızda değerlendirilmiş ve özellikle tasnifi tartışmalı olan eklerin lehçelerdeki durumu belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ek tasnifi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi

Abstract: Study of additional classification and affixes for Turkish language which forms the words by using affixes, uses those words in sentences or phrases is still waiting for a solution as one of the most important issues of Turcology. Recently, it is seen that linguists have reconsidered the affixes and proposed new titles for those affixes that have been gathered in two main titles, derivational affix and inflectional suffix. In this study, it is aimed to contribute for classification studies by determining how those affixes are come up in the field of dialects.

The study was limited by the affix classifications in the grammars of Azerbaijan and Turkmen Turkish.

In our study, affix classifications in Turkish are given first. Then it is revealed that Turkish and Azerbaijan Turkish, as a member of the Turkish Oguz of group Turkish language and Turkmen families where Turkish is spoken and the basis upon which affixes to the grammar studies prepared by the speakers

* Bu çalışma, aynı adla 2-3 Haziran 2016 tarihinde Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen "Türk Dil Bilgisi Toplantıları-IV: "Türk Dilinde Ekler Sempozyumu"nda sunulmuş bildirinin düzeltilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Bartın/ TÜRKİYE, tunabesen@hotmail.com. Gönderim Tarihi: 16.09.2018 / Kabul Tarihi: 28.11.2018

of these dialects and how they are classified. In grammar examined according to the chronology, it was seen that there were different classification especially in Soviet Union period and even after. These differences have been examined in our study and it has been tried to determine the situation of affixes in dialects.

Keywords: affix classifications, Azerbaijan Turkish, Turkmen Turkish

Giriş

Türkoloji'nin en önemli konularından biri ekler meselesidir. Eklemeli dillerin en tipik temsilcisi olmasına rağmen Türkçedeki eklerin tamamını, tüm yönleriyle ele alan bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bununla birlikte son dönemde eklerin tasnifine yönelik çalışmaların da arttığı görülmektedir; ancak bu çalışmalar birbiriyle tam örtüşmediğinden, hatta, birinin savunduğu fikri diğeri kesinlikle reddettiğinden “ekler” konusu çözülmemiş bir problem olarak gramerçilerin tartışma konusu olmaya devam edecek gibi görünüyor.

Bu yazı için incelenen gramer çalışmaları ve ek tasnifi denemeleri, bize eklerin “yeni sözcük yapma, sözcük türünü değiştirme, söz dizimi içinde üstlendiği görevler, bir gramer kategorisi oluşturma gibi” birçok kriter göz önüne alınarak sınıflandırıldığı; fakat, bir çalışmada “anlam genişlemesi” yaptığı savunulan bir ekin diğeri bir çalışmada “yeni sözcük yapan ek” olarak değerlendirilmesi de ekler konusunda ortak bir kanaatin olmadığını göstermektedir.

Çalışmanın asıl çıkış noktası, Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçeleri sahasında “ekler” konusunun nasıl ele alındığını incelemek olduğundan öncelikle bütün bağımsız Türk cumhuriyetlerinde yazılmış gramer çalışmalarını incelemek amaçlanmışsa da yapılmış olan ön araştırmalarda bu lehçeler üzerine hazırlanan gramer çalışmalarında birbirine yakın sınıflandırmalar yapıldığı görülmüştür. Bu nedenle çalışma alanı Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi gramer çalışmalarıyla sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmada Türk dili ailesinin Oğuz grubuna mensup Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinin konuşulduğu yerlerde ve bu lehçelerin konuşurları tarafından –Rus dilcilerin tesirinde- hazırlanan gramer çalışmalarında eklerin hangi esaslara göre ve nasıl sınıflandırıldığına ortaya konması amaçlanmaktadır. Böylece elde edilen sonuçlar Türkiye’de yapılan çalışmalarla karşılaştırılabilecek, benzer ve farklı yönler ortaya konabilecektir.

Ekler konusunun diğeri Türk lehçelerinde nasıl ele alındığını tespit etmek, Türk dünyasından gelen öğrencilere Türkiye Türkçesi öğretimi için de ayrıca önemlidir. O coğrafyadan gelen öğrencilerin ekleri nasıl adlandırdıklarını ve sınıflandırdıklarını bilmek, öğretme ve öğrenme sürecini kolaylaştıracaktır.

Bu çalışmada örneklem alanını Azerbaycan’da ve Türkmenistan’da hazırlanmış olan gramer çalışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışmalar, kronolojik olarak eskiden yeniye doğru sıralanmış ve bu eserlerde “ekler” konusunun nasıl ele alındığına tespit edilmiştir.

Çalışmada, öncelikle, Türkiye’de eklerin tasnifine yönelik yapılan çalışmalar değerlendirilecek; ardından lehçeler alanındaki tespitlere yer verilecektir.

1. Türkiye Türkçesi Gramer Çalışmalarında Ek Tasnifi

Türkiye Türkçesi gramer çalışmalarında ekler genel olarak “yapım ekleri ve çekim ekleri” olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilmekte ve ilköğretimden yükseköğretime kadar ekler konusu bu sınıflandırma esasında anlatılmaktadır. Son dönemde yapılan bazı çalışmalarda ise ek tasniflerinin işlev dikkate alınarak yapıldığı ve geleneksel çizginin dışına çıkıldığı görülmektedir.

Ekler, M. Ergin’in TDB eserinde (s.121-143), T. Banguoğlu’nun TG eserinde (s. 156, 326-331), Z. Korkmaz’ın TTG çalışmasında (s. 21-28) *yapım* (TG’de *üretme*) ve *çekim ekleri* olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir. Bu temel kaynaklara dayanılarak yapılan çalışmaların önemli bir kısmı da ekleri hep bu iki başlık altında değerlendirmiştir. Ekleri bu klasik çizgi dışında değerlendiren çalışmalardan birkaçı şöyledir:

1. 1. Vecihe Hatiboğlu’nun Ek Tasnifi

V. Hatiboğlu *Türkçenin Ekleri* adlı çalışmasında eklerin özellikleri bakımından üç grupta inceleneceğini söylemiş ve şu tanımlamaları yaparak sınıflandırmıştır (1981: 11):

- I. Çekim ekleri: İsim veya fiil kök ve gövdelerine gelerek kişi kavramı veren eklerdir.
  1. İyelik ekleri
  2. Kişi ekleri
- II. Ad durumu ekleri: Ad soylu sözcüklerin başka bir sözcükle ilgi kurmak üzere aldıkları eklerdir (*taşı, taşa, taşta, taştan, taşın*).
- III. Yapım ekleri: Sözcüğün kök ya da gövdesine getirilerek sözcüğün yeni bir kavram kazanmasını sağlayan ve sayısı fazla olan eklerdir (*taşlık, taşlı, taşçı*).

1. 2. H. İbrahim Delice’nin Ek Tasnifi

İ. Delice’nin “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi” adlı makalesinde söz dizimini esas alarak yaptığı tasnifte ekler, yedi ana grupta değerlendirilmiştir (2000: 225-232):

- I. Genişletme ekleri:
  1. İsmi genişleten ekler (*kedicik, çocukcağız, Ahmetgil, Aşşeler, anaç*)
  2. Fiili genişleten ekler: olumsuzluk, şahıs, kip ve çatı ekleri (*sevmedi, sevdim, aldı, boğdurmak*)
  3. Hem ismi hem fiili genişleten ekler: soru eki (*Güzel mi?, Okudumu?*)
- II. Durum Ekleri:
  1. Tümleş durumu ekleri (*arabayı, eve, bahçede, pencereden*)
  2. Yüklem durumu ekleri (*güzeldir, güzelmış*)
- III. Kurucu Ekler: tamlayan eki, iyelik ekleri, kısaltma öbeği yapan ekler, yüklemsi öbekleri yapan ekler, tekrar öbeği yapan ekler, iki durum ekli öbek.
- IV. Dönüştürücü Ekler:
  1. Sıfata dönüştürücü ekler (*boyalı, taşsız, bahçedeki, çocuksu, gözde, sudan, Atatürkçü, bakıcı, morumsu, sarımtırak, sarışın, dolma,*

ağlayan, koşar, okumuş, görülmedik, sevilecek, yıkılası, çıkmaz, açık, sıkılgan, yayvan)

2. Zarfa dönüştüren ekler: zarf-fiil ekleri, eşitlik ve vasıta hâli eki
3. İsmeye dönüştüren ekler: isim-fiil ekleri
4. Fiile dönüştüren ekler (*boşa-, azal-, güürilde-, ağrı-, fışkır-, incel-, sula-, azımsa-, delir-, susa-, birik-*)

V. Yapım ekleri:

1. Fiilden isim yapım ekleri (*oya, güleç, gezegeen, yatak, çökelek, tutam, dönemeç, kaçamak, düzen, görenek, keser, uçarı, dolanbaç, eğlence, oyuncak, sürünceme, dalga, süzgeç, saygı, dalgıç, bilgin, gezi, satıcı, sızıntı, ışııl, dondurma, bilmece, bulamaç* vs.)
2. İsimden isim yapım ekleri (*topaç, başak, güney, Türkçe, karaca, bencil, yoldaş, boyunduruk, başkan* vs.)
3. İsimden fiil yapım ekleri (*ever-*)

VI. Bütünleşik Ekler:

1. Çekim edatlarıyla bütünleşenler (*-den önce, -in gibi* vs.)
2. Fiil öbeklerinde yardımcı fiille öbekleşenler (*-ivermek, -e yazmak, -a kalmak* vs.)

VII. Temsil ekleri: +A vs (*Ali 'ye aldım.*)

1. 3. Zikri Turan'ın Ek Tasnifi

Z. Turan "Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?" adlı bildirisinde eklerin temel görevinin ve diğer eklerden onu farklı kılan özelliğın belirlenmesi yoluyla doğru bir tasnif yapılabileceğini belirtmiştir. Bu düşünceden yola çıkarak ekleri yedi başlık altında toplamıştır (2007: 1836-1842):

1. Yapım ekleri (*tuzluk, imambayıldı*)
2. Çekim ekleri: hâl ekleri, iyelik ekleri, zaman ekleri, şahıs ekleri, aitlik eki (*evin penceresi, onca mesafeden, karşı mahallenin arka sokaklarını görüyor idiØ, ötedeki* vs.)
3. Fiilimsiler: mastar eki, sıfat-fiil ekleri ve zarf-fiil ekleri.
4. Çatı ekleri
5. Olumluluk-olumsuzluk ekleri: *-mA* ve $\emptyset$
6. Teklik-çokluk ekleri: *+lAr* ve $\emptyset$
7. Soru eki: *mI*

1. 4. Gürer Gülsevin'in Ek Tasnifi

G. Gülsevin ise "Türkçede 'Sıra Dışı Ekler' ve Eklerin Tasnif-Tanımlama Sorunu Üzerine" başlıklı bildirisinde öncelikle yapım ve çekim ekleri için belirlenmiş genel kuralların dışında kalan ve sözcüğe eklendiğinde ne yeni anlamlı bir sözcük yapan ne de bir gramer kategorisi oluşturan ekleri tespit ederek kendi ek tasnifini yapmıştır. Gülsevin'in tasnifi de şöyledir (2004, 1278-1280):

- I. Türetme ekleri: İsim ve fiillerden yeni, kalıcı, sözlüksel sözcükler türetir.
  1. İsimden isim türeten ekler (*+A, +Aç, +Ak, +Ay, +cI, +CII, +dAm, +DAş, +DIRIk, +II, +lAk, +IIk, +mAn, +sAl, +şIn, +(I)z*)

2. İsimden fiil türeten ekler (+A-, +(A)l-, +(A)r-, +I-, +(I)k-, +KIr-, +lA-, +sA-)
3. Fiilden isim türeten ekler(-Aç, -AğAn, -Ak, -Al, -AlAk, -Am, -AmAç, -AmAk, -AnAk, -ArI, -cA, -ç, -gA, -gAç, -gIç, -gAn, -gI, -gIn, I, -Icl, -Iç, -Ik, -(I)l, -(I)m, -mAç, -mAn, -mIk, -mur, -In, -tI, -(I)t, -(A)z)
4. Fiilden fiil türeten ekler (-AlA-, -(I)kLA-, -mAlA-, -p-)
- II. Tür değiştirici ekler: Sözlüksel kelime türetmeyen eklendiği isim veya fiilleri geçici görevli isim, sıfat ya da zarfa dönüştüren eklerdir.
  1. Fiillere eklenenler: fiilimsiler (mastar ekleri, sıfat-fiil ekleri, zarf-fiil ekleri)
  2. İsimlere eklenenler: +ki ilgi eki, +sIz yokluk eki, +II varlık eki.
- III. İşletme ekleri: Cümlede kelimeler ve kelime grupları arasında ilişki kurarlar.
  1. Ögeleri belirleyiciler:
    - a. İsimlerde: ad durumu ekleri (yalın, belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik)
    - b. Fiillerde: çatı, şahıs, zaman, kip ve bildirme ekleri
  2. Bağlantı Kurucu ekler: iyelik ve tamlayan ekleri
- IV. Kategori ekleri: Sözlüksel kelime türetmeyen, kelime türünü de değiştirmeyen, kelimeler arasında ilişki kurma fonksiyonları olmayan ekler.
  1. Çokluk kategorisi (+lAr)
  2. Grup/aile kategorisi (+gil)
  3. Küçültme/sevimlilik kategorisi (+cIk, +cAğIz, +cAcIk)
  4. Sıralama sayı kategorisi (+Incl)
  5. Üleştirme sayı kategorisi (+(ş)Ar)
  6. Nitelik dereceleyici kategorisi (+Imsl, +ImtrAk, +sI, +cA)
  7. Olumsuzluk kategorisi (-mA-)

1. 5. Cahit Başdaş'ın Ek Tasnifi

C. Başdaş, “Türkçede Eklerin Hiyerarşisi ve Ara Ekler” adlı çalışmasında ekleri birbirine eşit uzaklıktaki birer noktada değil, bir doğrunun farklı noktaları üzerinde olduğunu düşünmek gerektiğini belirtmiş ve doğrunun soluna yerleştirdiği yapım ekleri ile sağına yerleştirdiği çekim eklerinin birbirlerine yaklaştıkları yerdeki bazı eklerin ne tam yapım eki ne de tam çekim eki olmadığını belirterek bunları *ara ekler* olarak tanımlamıştır.

Yapım ekleri noktasından çekim eki noktasına uzanan bu ara ekleri şöyle sıralamıştır (http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/cahit_basdas_turkcede_eklerin_hiyerarşisi.pdf):

Ara Ekler:

- I. Yapım eki grubunda yer alanlar
  1. Sıfat-fiil ekleri
  2. Zarf-fiil ekleri
  3. Mastar ekleri (-mAk, -mA, -Iş,)
  4. Olumsuzluk eki (-mA)

5. Küçültme ekleri (+*cIk*, +*cAğIz*)
  6. İlgi eki (+*ki*)
  7. Yokluk eki (+*sIz*)
  8. Topluluk/ beraberlik eki (+*gil*)
- II. Çekim eki grubunda yer alanlar
1. Çokluk eki (+*lAr*)
  2. Eski yön gösterme eki (+*gArU*)
  3. Eski vasıta eki (+*In*)
  4. Eşitlik eki (+*ÇA*)

1. 6. Yusuf Çotuksöken'in Ek Tasnifi

Y. Çotuksöken ise *Yapı ve İşlevlerine Göre Türkiye Türkçesinin Ekleri* adlı kitabında dört grupta sınıflandırdığı ekleri şöyle incelemiştir (2011: 22-30):

- I. Yapım (türetim) ekleri:
  1. Addan ad türeten ekler (*Türkçe*)
  2. Addan sıfat türeten ekler (*küçücüük, birinci*)
  3. Addan belirteç türeten ekler (*yavaşça*)
  4. Addan eylem türeten ekler (*azal-*)
  5. Eylemden ad türeten ekler (*gör-üş*)
  6. Eylemden sıfat türeten ekler (*kaygan*)
  7. Eylemden belirteç türeten ekler (*çalışkan görün-*)
  8. Eylemden eylem türeten ekler (kova**la-**)
- II. Çekim (işletim ekleri):
  1. Ad çekim ekleri: iyelik ekleri, hâl ekleri (ilgi, eşitlik ve vasıta hâli burada verilmemiş), soru eki, çoğul eki, tamlayan eki
  2. Eylem çekim ekleri: kip ekleri, kişi ekleri, soru eki, olumsuzluk eki.
- III. Dönüştürüm ekleri:
  1. Edilgenlik eki (*kırıl-*)
  2. Dönüşlülük eki (*taran-*)
  3. İşteşlik eki (*bakış-*)
  4. Ettirgenlik ve oldurganlık eki (*uyut-, açtır-*)
- IV. Dizim kurucu ekler:
  1. Adlaştırma ekleri (*almak*)
  2. Sıfatlaştırma ekleri (*çıkma**z***)
  3. Belirteçleştirme ekleri (*durma**dan***).

Türkiye Türkçesi için Türkiye'de yapılan ek tasniflerinde özellikle çatı ekleri, fiilimsi/yüklemsi ekleri, sıfat derecesi yapan, sıra sayısı yapan ekler, küçültme ekleri, +*ki* eki, soru eki, olumsuzluk eki, çokluk eki, tamlayan eki, kip ekleri, +*II* ve +*sIz* eklerinin hangi başlıklar altında değerlendirilmesi konusunda araştırmacılar arasında birlik yoktur. Bununla birlikte genelde gramer çalışmalarında hâl ekleri olarak gösterilen eşitlik ve vasıta hâli eklerinin de tasniflerde farklı başlıklar altında ele alındığı görülmektedir.

Azerbaycanlı ve Türkmen gramercilerin ekleri nasıl tasnif ettikleri ve bu ihtilafli ekleri hangi başlıklar altında değerlendirdikleri burada ele alınacaktır.

2. Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi Gramerlerinde Ek Tasnifi

Türkiye Türkçesindeki *ek* terimine karşılık Azerbaycan Türkçesinde *şakilçi*; Türkmen Türkçesinde *goşulma* ve *affiks*; Gagavuz Türkçesinde *afiks*; Özbek Türkçesinde *qoşimçä* ve *affiks*; Uygur Türkçesinde *qoşumçä*; Tatar Türkçesinde *quşımça*; Bşk.; *yalğaw* ve *affiks*; Kumuk Türkçesinde *koşumca* ve *affiks*; Karaçay-Malkar Türkçesinde *affiks* ve *calgaw*; Nogay Türkçesinde *kosımşa* ve *affiks*; Kazak Türkçesinde *kosımşa*, *jumak* ve *affiks*; Kırgız Türkçesinde *müçö*; Altay Türkçesinde *gojulta*; Hakas Türkçesinde *hozım*; Tuva Türkçesinde *ko'jumak*; Şor Türkçesinde *affiks* terimleri kullanılmaktadır (Naskali, 1997: 37). Görüldüğü gibi Rusça *affiks* terimi neredeyse bütün lehçelerde *ek* terimini karşılamaktadır.

2. 1. Azerbaycan Türkçesi Gramer Çalışmalarında Ek Tasnifi

2. 1. 1. Azärbaycan Dilindä Söz Düzäldici vü Söz Däyişdirici Şakilçilär Adlı Çalışmada Ek Tasnifi

S. Cəfərov'un ekler üzerine hazırlanmış olduğu *Azərbaycan Dilində Söz Düzəldici və Söz Dəyişdirici Şakilçilər* adlı eserde ekler, vazifelerine göre iki grupta değerlendirilmektedir:

1. Sözcüklerin türetilmesine hizmet eden ekler.
2. Sözcükler arasında ilişki kurarak bitmiş bir fikri ifade etmeye hizmet eden ekler (1968: 24).

Bu çalışmada sözcüklerin türetilmesine hizmet eden ekler *sözdüzəldici* veya *leksik şakilçilər* (yapım ekleri) olarak adlandırılır ve bu ekler sözcüğe kattıkları anlama göre a. Tam sözlüksel ekler (*tam leksik şakilçilər*), b. Sözlüksel-dilbilgisel ekler (*leksik-grammatik şakilçilər*) olmak üzere iki başlık altında sınıflandırılır (s. 27).

Tam sözlüksel ekler (*tam leksik şakilçilər*) eklendiği sözcükten yeni anlamlı başka bir sözcük türeten, bazen de eklendiği sözcükte anlam farklılığı meydana getiren ekler olarak tanımlanmakta ve bu ekleri almış sözcüklerin yeni bir ek almadan başka bir sözcükle dizimsel bağlantıya ihtiyaç duymadıkları bilgisi yer almaktadır: *güldan*, *çaydan*, *otar-*, *göyür-*, *arayış*, *duruş* vs. (s. 27-28)

Sözlüksel-dilbilgisel eklerin (*leksik-grammatik şakilçilər*) ise çoğunlukla yeni anlamlı sözcükler meydana getirmekle beraber hiçbir çekim ekinin etkisi olmadan da eklendiği sözcüklerin başka sözcüklerle dilbilgisel bağ kurmasını talep eden ekler olduğu açıklaması yer almaktadır: *kolxoçı* *ğadın*, *dadsız* *xöräk*, *goşulı* *mal* vs. (s. 28) Yine çatı ekleri de bu grupta değerlendirilmektedir: *çäk-*, *çäkil-*, *çäkin-*, *çäkiş-*, *çäkdir-* vs. (s. 29)

Çalışmada çekim ekleri için *sözdäyişdirici şakilçilər* veya *grammatik şakilçilər* terimleri kullanılmakta ve bu eklerin sözcükler arasında ilişki kurarak bitmiş bir fikri ifade etmeye yaradığı ve dilin dilbilgisel yapısına hizmet eden ekler olduğu açıklaması yer almaktadır (s.53).

Çekim ekleri, *isimlere mahsus çekim ekleri* ve *fillere mahsus çekim ekleri* başlıkları altında sınıflandırılmıştır. İsimlere mahsus çekim ekleri grubuna çokluk ekleri, iyelik ekleri, hâl ekleri (eşitlik ve vasıta hâli ekleri hariç) dahil edilmiştir (s. 60-62). Bununla birlikte sıra sayısı yapan *+Incl/ +UncU* eklerinin yapım ekinden ziyade çekim eki

olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (s. 62). Fiillere mahsus çekim ekleri grubuna çatı ekleri, olumsuzluk eki, zaman ekleri, kip ekleri, şahıs ekleri, tasvir fiilleri yapan ekler, mastar eki, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri dahil edilmiştir (s. 62-75). Eserin sonunda yer alana çıkılmalı ekler sözlüğünde ise çatı eklerinin yapım ekleri arasında sözlüksel-dilbilgisel ekler olarak, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin de hem yapım hem çekim ekleri arasında verilmesi dikkat çekicidir (s. 86-105).

Cəfərov, çalışmasında yapım eki olarak kabul edilen *+cığ/+cik*, *+cığaz/+ciyüz* eklerinin yeni sözcük yapmadıklarını, bunun gibi eklendiği sözcükten tam anlamıyla yeni bir sözcük türetmeyen ya bir anlam ayrıntısı veren ya da bir şeyin varlığını ya da yokluğunu gösteren (*+II,+sIz* ekleri gibi) eklerin yapım ekleri olarak değerlendirilmesinin doğru olup olmadığını tartışır. Aynı şekilde çekim eki olarak kabul edilen çokluk ekinin de sözcükler arasında *+II,+sIz* ekleri kadar bile ilişki kurmadığını vurgular. Bu nedenle de sınıflandırma yaparken eklerin kendilerine has olan anlam ve görevlerinin belirlenmesi gerektiğini belirtir (s. 25-27).

Cəfərov'un ek tasnifi şablonu şu şekilde verilebilir:

- I. Yapım ekleri (*sözdüzəldici/ leksik şəkilçilər*)
  1. Tam sözlüksel ekler (*tam leksik şəkilçilər*): *çaydan, otar-, göyər-, arayış, duruş vs.*
  2. Sözlüksel- dilbilgisel ekler (*leksik-grammatik şəkilçilər*):
    - a. *+II,+sIz* ekleri gibi sözcükler arasında ilgi kuran ekler: *kolxozcı gədin, dadsız xörək, goşulımal*
    - b. Çatı ekleri: *çäk-, çäkil-, çäkin-, çäkiş-, çäkdir- vs.*
- II. Çekim ekleri (*sözdäyişdirici şəkilçilər / grammatik şəkilçilər*)
  1. İsimlere gelen çekim ekleri
    - a. Çokluk ekleri
    - b. İyelik ekleri
    - c. Hâl ekleri (eşitlik ve vasıta hâli ekleri hariç)
  2. Fiillere gelen çekim ekleri
    - a. Çatı ekleri
    - b. Olumsuzluk eki
    - c. Zaman ekleri
    - ç. Kip ekleri
    - d. Şahıs ekleri
    - e. Tasvir fiilleri yapan ekler
    - f. Mastar eki
    - g. Sıfat-fiil ekleri
    - ğ. Zarf-fiil ekleri

2. 1. 2. Müəssir Azərbaycan Dili-Morfologiya Adlı Çalışmada Ek Tasnifi

MüəssirAzərbaycan Dili-Morfologiya adlı eserde *şəkilçi* terimiyle karşılanan ekler şu üç başlık altında sınıflandırılmaktadır:

1. Sözcük türeten ekler/ yapım ekleri (*sözdüzəldici şəkilçilər*)
2. Sözcük değiştiren ekler/ çekim ekleri (*sözdäyişdirici şəkilçilər*)
3. Şekil türeten ekler (*formadüzəldici şəkilçilər*) (Budagova, 1980: 13)

Sözcük türeten ekler/ yapım ekleri (*sözdüzaldici şakilçilər*) maddesinde, eklendiği sözcüklerin anlamını değiştiren ve yeni sözcük türeten ekler şeklinde bir tanım yer alır. Bu eklerle çeşitli anlamlara sahip sözcükler türetildiği, çoğunlukla eklendiği sözcüğün sözcük türünü değiştirdiği ve *sözdüzaldici şakilçilerin* hem dilin öz sözcüklerine hem de yabancı sözcüklere getirilebildiği belirtilmektedir. Bu eklerin bir kısmının işlek ve diğer bir kısmının işlek olmayan ekler olduğu belirtilir (s. 17). Bu eklerin örnekleri şu şekilde verilmektedir: -çı// -çii// -çu// -çü; -lığ// -lik// -luğ// -lük; -çılığ// -çilik// -çuluğ// -çültük; -lı// -li// -lu// -lü; -ıcu// -icü// -ucu// -ücü; -ış// -iş// -uş// -üş; -ca// -cä; -casına// -cäsinä; -ıntı; -ar// -är; -üntü; -ım// -im// -um// -üm; -cığ// -cik// -cuğ// -cük; -la// -lä; -laş// -läş; -lan// -län; -ilda// -ildä// ulda// -üldä; -ı// -i// -u// -ü³vs.(s.18).

Sözcük değiştiren ekler/ çekim ekleri (*sözdäyışdirici şakilçilər*) başlığı altında bu eklerin sözcüklerin sözlük anlamını değiştirmedikleri, asıl vazifesinin cümlede sözcükler arasında gramatikal ilişki kurmak olduğu ve daima *sözdüzaldici şakilçilerden* (yapım eklerinden) sonra geldiği belirtilmektedir. *Sözdäyışdirici şakilçilerin* (çekim eklerinin) bir kısmının (mesela hâl ekleri) sadece bir sözcük türüne eklenirken diğer bir kısmının bir veya iki sözcük türüne eklendiği de (mesela zaman ekleri) vurgulanmaktadır. Açıklamaların ardından dilcilik literatüründe yukarıda belirtilen bu eklerin ilkinde *ümumi şakilçilər* (genel ekler), ikinci kısımdakilere *hüsusi şakilçilər* (özel ekler) dendiği notu da düşülmüştür. Bu gruba giren ekler şöyle sıralanmıştır: -ın// -in// -un// -ün, -nın// -nin// -nun// -nün; -a// -ä, -ya// -yä; -ı// -i// -u// -ü, -nı// -ni// -nu// -nü; -da// -dä; -dan// -dän (hâl ekleri); -ım// -im// -um// -üm// -m; -ımız// -imiz// -umuz// -ümüz, -mız// -miz// -muz// -müz, -ın// -in// -un// -ün, -ınız// -iniz // -unuz// -ünüz, -nız// -niz// -nuz// -nüz, -ı// -i// -u// -ü, -su// -si// -su// -sü (iyelik ekleri), -am// -äm, -yam// -yäm, -ıg// -ik// -uğ// -ük, -yığ// -yik// -yuğ// -yük, -san// -sän, -sınız// -siniz// -sunuz// -sünüz, -dır// -dir// -dür// -dür, -dırlar// -dırlär// -dırlar// -dürlär (şahıs ekleri) vs.(s. 18-19).

Şekil türeten ekler (*formadüzaldici şakilçilər*) başlığı altında ise bu eklerin getirildikleri sözcüklerin sözlük anlamını kısmen etkiledikleri ve çoğunlukla sözcüklerde yeni anlam ayrıntıları ortaya çıkarmakla birlikte sözcükte gramatikal özellikler de meydana getirdikleri belirtilir. Bu yönlerden yapım (*sözdüzaldici*) ve çekim (*sözdäyışdirici*) eklerinden ayrıldıkları vurgulanır. Bu eklere örnek olarak çatı ekleri, küçültme ve sevgi bildiren ekler, sıfat-fiil, zarf-fiil ve mastar ekleri ile sıfat derecesi yapan ekler sayılmaktadır (s. 19). Bununla birlikte eserde Azerbaycan dilciliğinde şekil yapan (*formadüzaldici*) eklerden ayrıca bahsedilmediği, ama bazı eserlerde çatı eklerinin hâlâ tam olarak yapım (*sözdüzaldici*) ekine dönüşmediği, fiillere getirilen çekim (*sözdäyışdirici*) eklerinin bazısının sözcük türetme özelliğine daha çok sahip olduğu, sıfat derecesi ve sıra sayısı yapan eklerin yapım (*sözdüzaldici*) eklerine daha yakın olduğu bilgisinin yer aldığı belirtilmektedir. Şekil yapan ekler (*formadüzaldici şakilçilər*) ayrıca iki gruba bölünmektedir: 1) Sözlüksel-dilbilgisel ekler (*leksik-grammatik şekilçiler*): Bu gruba giren eklerin sözcüğün sözlük anlamını gramatikal anlamından daha fazla etkilediği belirtilmekte; çatı ekleri⁴, sıfat derecesi yapan ekler bu gruba dahil edilmektedir. 2) İşlevsel-dilbilgisel ekler (*funksional-*

3 Ekler, gramer kitabında verildiği şekilde gösterilmiştir.

4 Eserdeki bu açıklamalara karşın fiil çatılarının anlatıldığı bölümde çatı eklerinin kendi gerçek görevlerinde kullanıldığında çekim eki (*sözdäyışdirici*); bu ekleredilgen, işteş, dönüşlü, ettiren ve belirsiz çatı görevinde kullanılmamışsa da yapım (*sözdüzaldici*) eki görevini yerine getirdiği belirtilmektedir (bkz. Budagova 1980: 243).

grammatik şakilçilär): Bu gruba giren eklerin de gramatikal anlama etkisinin sözlük anlamına olan etkisinden fazla olduğu vurgulanmakta, sıfat-fiil ve zarf-fiil⁵ ekleri örnek olarak verilmektedir (s. 18-19). Bununla birlikte şekil bilgisel yolla fiilden isim türeten ekler bahsinde *-İş* isim-fiil eki hem yapım eki hem şekil türeten ek olarak değerlendirilmekte, *-mAk*, *-mA* isim-fiil ekleri ile sıfat-fiil eklerinin de yeni sözcük türettikleri durumlarda yapım eki olarak kabul edileceği belirtilmektedir (s. 78, 82-83).

Çokluk eki *-lAr*, ek sınıflandırmasında yer almamış, *isim* konusunun *sayı kategorisi (kämıyyät kategorıyyası)* alt başlığı altında çokluğu gösteren asıl ek olarak verilmiştir (s. 30-31).

Kip ekleri de çalışmadaki sınıflandırmada yer almamakla birlikte fiilin kip kategorisi (*fe'lin şakilläri*) anlatılırken şekil bilgisel-söz değiştiren (*morfoloji-sözdäyişdirici kategoriya*) ekler yani çekim ekleri olarak değerlendirilmekte ve söz dizimiyle alakalı olması bakımından hâl eklerine benzetilmektedir (s. 307-308).

Olumsuzluk eki *-mA* da ek sınıflandırmasında yer almamakta, fiillerin tasdik ve inkar şekli (*fe'llärin täsdig ve inkar formaları*) başlığı altında yer almaktadır (s. 279).

Azerbaycan Türkçesinde soru kategorisi daha çok vurguyla yapıldığından soru edatı (*sual ädatı*) olarak adlandırılan *-mI* ekinin⁶ MAD'de soru cümlelerindeki soruyu daha da kuvvetlendirdiği ve bitiştiği sözcüğün vurgulanmasını sağladığı açıklaması yer alır (s. 456).

+ki eki de türemiş sıfat yapan ekler arasında çekim eklerinden (iyelik ve bulunma hâli eklerinden) sonra gelme özelliği vurgulanarak *-kI// -ki// -ku* şeklinde gösterilmektedir. Bununla birlikte sıfat yapan ek olarak *-daku// -däki* de ayrıca verilmektedir (s. 104-105, 107).

+II eki de hem isim hem sıfat yapan ek olarak değerlendirilirken (s. 75, 105) *+sIz* eki yalnız sıfat yapan ek olarak verilmektedir (s. 106).

Bu çalışmadaki ek tasnif şablonu şu şekilde verilebilir:

- I. Sözcük türeten ekler/ yapım ekleri (*sözdüzäldici şakilçilär*)
- II. Sözcük değiştiren ekler/ çekim ekleri (*sözdäyişdirici şakilçilär*)
  1. Hâl ekleri: İlgı, belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma hâli ekleri (Eşitlik ve vasıta hâli ekleri verilmemiş.)
  2. İyelik ekleri
  3. Şahıs ekleri
  - (4. Kip ekleri)
- III. Şekil türeten ekler (*formadüzäldici şakilçilär*)
  1. Sözlüksel-dilbilgisel ekler:
    - a. Çatı ekleri
    - b. Sıfat derecesi yapan ekler
    - c. Küçültme ekleri
  2. İşlevsel-dilbilgisel ekler: Master, sıfat-fiil ve zarf fiil ekleri

⁵ Türkiye Türkçesi gramerlerinde *filimsi, çekimsiz fiiller* gibi başlıklar altında anlatılan isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil konuları MAD adlı çalışmada *fe'lintäsriflänmäyän formaları* başlığı altında *mäsär*; *fe'li sıfät*, *fe'li bağlama* olarak anlatılmaktadır (bkz. Budagova 1980: 360-378).

⁶ Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde soru eki *-mI* sözcüğe bitişik yazılır.

2. 1. 3. Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi Adlı Çalışmada Ek Tasnifi

Azerbaycanlı gramercilerden F. Zeynalov'un Türkiye Türkçesine de aktarılmış olan *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi* adlı çalışmasında ekler, *söz türetici ekler* (*sözdüzâldici şâkilçilâr*) yani *yapım ekleri* ve *söz değıştirici ekler* (*sözdâyişdirici şâkilçilâr*) yani *çekim ekleri* şeklinde iki başlık altında ele alınmıştır. Eserde *yapım ekleri* de kendi aralarında *sözlüksel-dilbilgisel* ve *işlevsel-dilbilgisel ekler* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu ekler, yalnız adlara bitişen ve yalnız fiillere bitişen ekler olarak sınıflandırılmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan sözlüksel-dilbilgisel eklerin çeşitli sözcük türlerine gelerek değışik anlamlı yeni sözcükler türettiği ve aynı zamanda aynı sözcük türünden de yeni sözcükler meydana getirdiği belirtilmektedir. İşlevsel-dilbilgisel eklerin ise sözcüğün anlamını biraz değıştirdiği, ona başka anlam ayrıntıları kattığı açıklaması yer almaktadır. (Zeynalov 1993: 25-27).

Eserde *söz değıştirici* (*çekim*) eklerin yeni sözcükler türetmediği, tamlama ve cümleler arasında sözdizimsel ilişkiler kurmaya yaradıkları belirtilmektedir (s. 28).

TLKD'de eklerin tasnifi şu şekildedir:

I. Söz türetici ekler (yapım ekleri)

A. Sözlüksel-dilbilgisel

1. Adlardan ad yapan sözlüksel-dilbilgisel ekler (Azerbaycan *-çı, -çi, -çu, -çü/ -li, -li, -lu, -lû/ -kı, -ki, -ku, -kü/ -sız, -siz, -suz, -süz/ -gil/ -daş* vs.)
2. Adlardan fiil türeten sözlüksel-dilbilgisel ekler (Azerbaycan *-la, -le/ -laş, -leş/ -al, -el/ -ı, -i, -u, -ü* vs.)
3. Fiillerden fiil türeten sözlüksel-dilbilgisel ekler (Azerbaycan *-ış, -iş, -uş, -üş, -ş/ -üz/ -il, -ul/ -aş* vs.)
4. Fiillerden ad türeten sözlüksel-dilbilgisel ekler (Azerbaycan *-ıntı, -inti, -untu, -üntü/ -acag, -ecek/ -ma, -me/ -ıcı, -ici, -ucu, -ücü* vs.)
5. Taklidi (yansıma) sözcüklerden fiil türeten ekler (Azerbaycan *-gır, -gur/ -ılda, -ilde, -ulda, -ülde* vs.)

B. İşlevsel-dilbilgisel ekler:

1. Adların çoğaltma ve azaltma ekleri (*döşekçe, gelincik* vs.)
2. Sıfat derecelerini yapan ekler (*sarımtıl, uzunsov* vs.)
3. Fiil çatılarını oluşturan ekler (*görüş-, açıl-, aldırı-* vs.)

II. Söz değıştirici ekler (çekim ekleri)

1. Sayı (kemyet) ulamının ekleri (*-lar, -ler*)
2. Hâl ulamının ekleri: İlgi, belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma hâli ekleri
3. İyelik ulamının ekleri
4. Şahıs ulamının ekleri

Zeynalov'un bu tasnifinde sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiil ekleriyle kip ve olumsuzluk ekleri yer almamaktadır. Sıfat-fiil ve zarf-fiiller ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Sıfat-fiil yapılarının hem fiillik hem de sıfatlık özelliği gösterdiği, fakat bunlarda hareket ve devinim anlamı çok kuvvetli olduğundan daha çok fiillere yaklaştığı bilgisi vurgulanmıştır (s. 380). Hareket bildirme özelliğine dikkat çekilen zarf-fiillerin ise fiillere has yapıbilimsel eklerin getirilmesiyle oluşturulduğu belirtilmektedir (s.388). Eserde master olarak sadece *-mA* eki ele alınmış (s. 358), *-Iş* ve *-mA* ekleri ise –

mAk ile “Hareket Adları” başlığı altında anlatılmış ve bu eklerle yapılan sözcüklerin kayıtsız şartsız türemiş isim sayılamayacağı vurgulanmıştır (s. 276-280).

TLKD’de kip ekleri herhangi bir ek sınıflandırılmasına dahil edilmemiştir.

2. 1. 4. Azərbaycan Dili Adlı Çalışmada Ek Tasnifi

Üniversiteye hazırlanan ve orta öğretim öğrencileri için yazılmış olan *Azərbaycan Dili* isimli başka bir gramer çalışmasında eklerin sözlüksel ekler/ yapım ekleri (*leksik/ sözdüzdaldici şakilçilər*) ve dilbilgisel ekler/ çekim ekleri (*grammatik/ sözdäyişdirici şakilçilər*) olmak üzere iki grupta incelendiği görülür. Yapım eklerinin (*leksik şakilçiler*) eklendikleri sözcükten yeni bir sözcük türettikleri belirtilmekte ve şu örnekler verilmektedir: *yaxşı+lıg, igid+lik, gör+üş, küläk+li, säkkiz+inci, salam+la(mağ), igid+cäsinä vb.* Çalışmada çekim eklerinin (*grammatik şakilçilärin*) sadece sözcüklerin şeklini değiştirdiği, bu yapıların sözcük öbekleri ve cümlelerde sözcükleri birbirine bağlamaya hizmet ettiği bilgisi yer almaktadır. Bu eklerin sayısının fazla olduğu ve hâl, iyelik, zaman, kip, şahıs, çokluk, mastar, sıfat-fiil, zarf-fiil, olumsuzluk ve *idi, imiş, ise* yapılarının ekleşmiş şekillerinin çekim ekleri (*grammatik şakilçilər*) arasında sayıldığı görülmektedir (Qarıbli, 2009:107).

- I. Sözlüksel ekler/ yapım ekleri (*leksik/ sözdüzdaldici şakilçilər*): *yaxşılıg, görüş, küläkli, säkkizinci, salamlı-...*
- II. Dilbilgisel ekler/ çekim ekleri (*grammatik/ sözdäyişdirici şakilçilər*): hâl (eşitlik ve vasıta hâli hariç), iyelik, zaman, kip, şahıs, çokluk, mastar, sıfat-fiil, zarf-fiil, olumsuzluk ve *idi, imiş, ise*.

Yine üniversiteye hazırlık öğrencileri için yazılmış olan *Azərbaycan Dili* adlı çalışmada türemiş fiiller anlatılırken fiilden fiil türetme ekleri olarak *-ıl [yaz-ıl(mağ)], -ın [al-ın(mağ)], -ış [yaz-ış(mağ)], -dır [poz-dur(mağ)]* ekleri verilmekte ve bunların aslında çatı ekleri olduğu da ayrıca belirtilmektedir (Nağısoylu – Zeynalı,2009: 74). Aynı çalışmada fiil çatıları ayrıca *felin grammatik mäna növləri* “fiilin dilbilgisel anlam türleri” başlığı altında anlatılmaktadır (s. 77).

Bunlardan yola çıkarak, Azerbaycan’da yakın tarihte yazılan gramer çalışmalarında daha eski gramer kitaplarında yer alan *formadüzaldici şakilçilər* başlığı altında yer alan eklerin bir kısmının *yapım ekleri (sözdäyişdirici şakilçilər)*, bir kısmının da *çekim ekleri (sözdüzdaldici şakilçilər)* başlığı altında gösterildiği söylenebilir. Yeni çalışmaların genelinde çatı ekleri ve sıra sayısı yapan ekler, *yapım ekleri* olarak kabul edilirken sıfat-fiil, zarf-fiil, mastar eki gibi bizim gramerlerimizde daha çok yapım/ türetme eki olarak kabul gören ekler, çekim ekleri olarak yeni bir sınıflandırmaya tabi olmuşlardır.

2. 2. Türkmen Türkçesi Gramer Çalışmalarında Ek Tasnifi

Türkmen Türkçesinde *ek* terimine karşılık *goşulma* veya *affiks* terimleri kullanılmaktadır. Ek tasnifi, gramer çalışmalarındaki şekil bilgisi (*morfologiya*) bölümünün ilk konusu olarak ele alınır; ancak, ekler için ayrı bir başlık açılarak değil sözcüğün morfolojik yapısı anlatılırken bu konu incelenir. Konu ele alınırken ekler ayrı ayrı tanıtılmaz, sadece sınıflandırması yapılır ve ekler, eserin diğer bölümlerinde sözcük türleri anlatılırken tek tek değerlendirilir.

2. 2. 1. Hâzirki Zaman Türkmen Dili Adlı Çalışmada Ek Tasnifi

P. Azımov, M. N Hıdırov ve G. Sopiyeve editörlüğünde hazırlanmış olan Türkmen Türkçesinin en eski gramer çalışmalarından *Hâzirki Zaman Türkmen Dili* adlı eserde ekler, belirgin bir başlık altında anlatılmamış; “Şekil Bilgisel Yolla Sözcük Türetimi” (*Morfologik Söz Yasalış*) başlığı altında önce yapım ekleri (*sözyasayıcı goşulmalar*) ve ardından çekim ekleri (*söz üytgedici goşulmalar*) konusu ele alınmıştır. Eserde belirgin türetme ekleri işlevselliklerine, ses yapısına ve kökenine göre anlatıldıktan sonra bütün türetme eklerinin tamamen farklı anlamlı sözcükler yapmadığı, bazılarının sadece sözcüğün şeklini değiştirdiği, ortaya çıkan anlamın da önceki anlama yakın olduğu belirtilmiştir. (Azımov vd. 1960: 106-118)

HZTD’de *sözcük yapım ekleri (söz yasayıcı goşulmalar) asıl, derece ve şekil (forma)* yapanlar olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Asıl yapım eklerinin yeni anlamlı sözcükler türettiği, derece yapan eklerin ise eklendikleri sözcüklerin önceki anlamdan uzaklaşmadan anlam eklemeleri yaptığı belirtilmekte ve *gök-göğümtil* “mavimsi”, *ak-akca, süyci-süycimtik* “tatlımsı”, *işlemek-işleşmek* “birlikte çalışmak”, *okamak-okalmak* “okunmak” örnekleri verilmektedir. Çalışmada sıfat derecesi yapan ekler ve çatı ekleri de bu gruba dahil edilmektedir. Eserde *şekil yapan (forma yasayıcı)* eklere ise mastar eki, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri, gereklilik ve şart kipi ekleri (emir ve istek kipleri belirtilmemiş) ile fiilin zaman ekleri dahil edilmekte ve *oka-okamak, oka-oka:p* “okuyup”, *gel-gelen, oka-okayar* “okuyor”, *gel-gelyär* “geliyor” örnekleri verilmektedir (s. 118).

Türkiye Türkçesi gramercilerinin çoğunlukla *çekim ekleri* olarak adlandırdığı çokluk, şahıs, iyelik ve hâl ekleri HZTD’de *söz üytgedici goşulmalar* “sözcük değiştiren ekler” terimiyle karşılanmaktadır. Eserde çekim eklerinin bir kısmının bazen yapım eki gibi kullanıldığı bilgisi de “*Çopanlar gışına oyluk yapınyarlar./ Bu yılın gışına düşüner yalı däl.*” örnekleriyle verilmektedir (s. 119).

Bu bilgiler ışığında 1960’ta basılmış olan HZTD’de ekler, yapım ekleri ve çekim ekleri olmak üzere iki ana gruba bölünmekte, yapım ekleri de kendi içinde sözcüğün anlamını tamamen değiştirme ve eski anlamı bozmadan anlam eklemesi yapma özelliklerine göre asıl yapım ekleri, derece ve şekil yapan ekler olarak şu şekilde değerlendirilmektedir:

- I. Sözcük yapım ekleri (*söz yasayıcı goşulmalar*)
  1. Asıl yapım ekleri: Sözcüğün anlamını tamamen değiştiren ekler
  2. Derece yapan ekler:
    - a. Sıfat derecesi yapan ekler (*göğümtil*)
    - b. Çatı ekleri (*işleş-, okal- vs.*)
  3. Şekil (*forma*) yapan ekler:
    - a. Fiilimsi ekleri
    - b. Zaman ekleri
    - c. Gereklilik ve şart kipi ekleri
- II. Çekim ekleri (*sözcük değiştiren ekler/ söz üytgedici goşulmalar*):
  1. Çokluk ekleri
  2. Şahıs ekleri
  3. Hâl ekleri (eşitlik ve vasıta hâli hariç)

2. 2. 2. Türkmen Diliniñ Grammatikası-Morfologiya Adlı Çalışmada Ek Tasnifi

M. Söyegov editörlüğünde 1999 yılında hazırlanmış olan *Türkmen Diliniñ Grammatikası-Morfologiya* adlı eserde ekler üç grupta değerlendirilir: sözcük yapan ekler (*söz yasayıcı affiksler*), şekil yapım ekleri (*şekil yasayıcı affiksler*), sözcük değiştiren (*söz üytedici affiksler*) ekler (Söyegov 1999: 9).

Eklendiği sözcükten yeni anlamlı sözcük türeten ekler olarak nitelendirilen sözcük yapım ekleri (*söz yasayıcı affiksler*) *suv-suvla-*, *suvlı*, *suvluk*, *suvuk*, *suvukluk*, *suvçı*, *suvağ*, *suvsa-*, *suvsu-*; *iş-işle-*, *işçi*, *işgär*, *işdeş*, *işenñir*, *işli*, *işsiz*; *gün-gündiz*, *gündizki*, *güneş*; *bas-basğı*, *basım* gibi türemiş sözcüklerle örneklendirilmiştir (s. 9-10).

TDG’de şekil yapan ekler (*şekil yasayıcı affiksler*) ise sözcüğün anlamını tamamen değiştirmeyen, anlama sadece başka özellikler katan yapılar olarak tanımlanmakta ve bu eklerin sözdizimsel yapıyla alakalı olmayan yeni şekiller yaptığı belirtilmektedir. İsimlere gelen küçültme ve sevgi ekleri (*oğlancık*, *gızcağaz*, *keyicek* ...), sıfat derecesi yapan ekler (*garantıl*, *acımtık*, *akcımak*, *aksovult*, *yeñilrāk*, *garaca*...), sıra sayısı yapan ekler (*birinci*, *ikinci*, *yigriminci*...), olumsuzluk eki (*okama-*, *gelme-*, *barma-*...), sıfat-fiil ekleri (*okan*, *okayan*, *okacak*, *okamadık*...), zarf-fiil ekleri (*barıp*, *gelip*, *barman*, *gelmän*...), kip ekleri (*bardı*, *baryar*, *barcak*, *barsa*, *barsadı*, *barayadı*, *barmalı*, *barmakçı*...) şekil yapan ekler olarak verilmektedir (s.10).

Eserde sözcüklerin anlamını değiştirmeden onların söz dizimi içindeki ilişkilerini belirleyen ekler olarak sözcük değiştiren ekler (*söz üytedici affiksler*) gösterilmektedir. Bizde *çekim ekleri* olarak adlandırılan bu ekler arasında iyelik, hâl, çokluk, şahıs ve bildirme ekleri sayılmaktadır (s.10).

Soru eki –*ml* Türkmen Türkçesi gramerlerinde ekler arasında verilmemekte, *ovnuk bölek* “enklitik yapılar” başlığı altında değerlendirilmektedir (s. 199).

TDG’deki ek tasnifi şu şekilde listelenebilir:

- I. Sözcük yapım ekleri (*söz yasayıcı affiksler*): *suv-suvla-*, *suvlı*, *suvluk*, *suvuk*, *suvukluk*, *suvçı*, *suvağ*, *suvsa-*, *suvsu-*
- II. Şekil yapan ekler (*şekil yasayıcı affiksler*):
  1. Küçültme ve sevgi ekleri (*oğlancık*, *gızcağaz*, *keyicek* ...)
  2. Sıfat derecesi yapan ekler (*garantıl*, *acımtık*, *akcımak*, *aksovult*, *yeñilrāk*, *garaca*...)
  3. Sıra sayısı yapan ekler (*birinci*, *ikinci*, *yigriminci*...)
  4. Olumsuzluk eki (*okama-*, *gelme-*, *barma-*...)
  5. Fiilimsi Ekleri:
    - a. Sıfat-fiil ekleri (*okan*, *okayan*, *okacak*, *okamadık*...)
    - b. Zarf-fiil ekleri (*barıp*, *gelip*, *barman*, *gelmän*...),
  6. Kip ekleri (*bardı*, *baryar*, *barcak*, *barsa*, *barsadı*, *barayadı*, *barmalı*, *barmakçı*...)
- III. Sözcük değiştiren ekler (*söz üytedici affiksler*)
  1. Hâl ekleri (eşitlik ve vasıta hâli hariç)
  2. İyelik ekleri
  3. Çokluk ekleri
  4. Şahıs ekleri
  5. Bildirme ekleri

2. 2. 3. *Hâzirki Zaman Türkmen Dili (Morfolojiya)* Adlı Çalışmada Ek Tasnifi

Türkmenistan'daki lisans öğrencileri için 2010 yılında A. Esenmedova tarafından hazırlanmış olan *Hâzirki Zaman Türkmen Dili (Morfolojiya)* adlı gramer çalışmasında -1962'de hazırlanmış olan HZTD çalışmasında olduğu gibi- ekler, sözcük yapan ekler (*söz yasayıcı affiksler*) ve sözcük değiştiren ekler (*söz üytedici affiksler*) olmak üzere iki ana başlık altında incelenir. Sözcük yapan ekler (*söz yasayıcı affiksler*) de kendi içinde asıl yapım ekleri (*asıl yasayıcı goşulmalar*), derece yapan ekler (*derece yasayıcı goşulmalar*) ve şekil yapan ekler (*şekil yasayıcı goşulmalar*) olarak üç gruba ayrılır (s. 35).

Bu eserde diğer eserlerde yapılmayan bir sınıflandırma görülür. Asıl yapım ekleri de kendi içinde eklendiği sözcüğün türünü değiştirip değiştirmediğine göre ikiye ayrılarak değerlendirilir. Birinci gruba eklendiği sözcüğün türünü değiştiren ekler (*suv-a-g-sız, a(k)g-ar-, dur-alğa, iş-li, iş-le-*), ikinci gruba da sözcük türünü değil, sadece sözlük anlamını değiştiren ekler (*volmak- yolmalamak, tutmak-tutaklamak, sinmek-siñişmek, yürekse, bilekse*) dahil edilir (s. 36).

Eklendiği sözcüğün türünü değiştirmeyen, sadece onun anlamında değişiklik ortaya çıkaran *derece yapan ekler* içinde sıfat derecesi yapan ekler (*garamtil, aksovult*) ve çatı ekleri (*alındım, alışdım, aldurdım*) sayılmaktadır. Yeni anlamlı bir sözcük türetmeyen, sadece sözcüklerin gramatikal yapısını değiştiren şekil yapan ekler arasında çokluk eki *-lar/ -ler*, olumsuzluk eki *-mA* ve kip ekleri (*okasa, okamasa, yazdı, yazmadı, akar, akmaz, görcek, görcek däl, bilsedi, girmeli*) sıralanmaktadır (s. 37).

Sözcüklerin sözlük anlamını değiştirmeyen, onların sözcük öbeği ve cümle içindeki diğer sözcüklerle ilişkisini düzenleyen sözcük değiştiren ekler/ çekim ekleri olarak hâl ekleri, iyelik ekleri ve şahıs ekleri belirtilmektedir (s. 38).

Bu eserdeki eklerin tasnifi toplu olarak aşağıdaki gibi gösterilebilir:

- I. Sözcük yapan ekler (*söz yasayıcı affiksler*)
  1. Asıl yapım ekleri (*asıl yasayıcı goşulmalar*)
    - a. Sözcüğün türünü değiştiren ekler (*suv-a-g-sız, a(k)g-ar-, dur-alğa, iş-li, iş-le-*)
    - b. Sözcüğün sadece sözlük anlamını değiştiren ekler (*volmak- yolmalamak, tutmak-tutaklamak, sinmek-siñişmek, yürekse, bilekse*)
  2. Derece yapan ekler (*derece yasayıcı goşulmalar*)
    - a. Sıfat derecesi ekleri (*garamtil, aksovult*)
    - b. Çatı ekleri (*alındım, alışdım, aldurdım*)
  3. Şekil yapan ekler (*şekil yasayıcı goşulmalar*)
    - a. Çokluk eki *-lar/ -ler*
    - b. Olumsuzluk eki *-mA* (*okamasa, yazmadı*)
    - c. Kip ekleri (*okasa, yazdı, akar, akmaz, görcek, görcek däl, bilsedi, girmeli*)
- II. Sözcük değiştiren ekler (*söz üytedici affiksler*)
  1. Hâl ekleri (eşitlik ve vasıta hâli ekleri hariç)
  2. İyelik ekleri
  3. Şahıs ekleri
  4. Bildirme ekleri

2. 2. 4. Türkmencenin Grameri II (Morfolojiya: Şekil Bilgisi) Adlı Çalışmada Ek Tasnifi

Türkiye’de 1998 yılında yayınlanmış olan *Türkmencenin Grameri II (Morfolojiya: Şekil Bilgisi)* adlı eser de yazarlardan birinci ismin Türkmen olması dolayısıyla bu çalışmaya dahil edilmiştir. Bu eserde ekler yapım ekleri (*söz yasayıcı goşulmalar*) ve çekim ekleri (*söz üytgedici goşulmalar*) olarak iki grupta incelenmektedir. Ekler (*goşulmalar*) başlığı altında verilen tabloda yapım ekleri (*söz yasayıcı goşulmalar*) olarak isimden isim (*isimden isim*), isimden sıfat (*isimden sıpat*), isim şekilleştirme (*forma yasayıcı goşulmalar*), fiilden fiil (*işlikden işlik*), fiilden isim (*işlikden isim*), fiilden sıfat (*işlikden sıpat*) yapım ekleri ve çatı ekleri (*işlik derece goşulmaları*) ile kip ekleri (*işlik forma goşulmaları*) yer alırken çekim ekleri (*söz üytgedici goşulmalar*) başlığı altında iyelik ekleri (*yöñkeme goşulmaları*), hâl ekleri (*düşüm goşulmaları*), çokluk ekleri (*san goşulmaları*), soru ekleri (*sorağ goşulmaları*), bildirme ekleri (*kem işlik/ habarlık goşulmaları*), zaman ekleri (*zaman goşulmaları*), şahıs ekleri (*şahıs goşulmaları*), sıfat-fiil ekleri (*ortak işlik*), zarf-fiil (*hal işlik*), isim-fiil (*iş atları*) ekleri sayılmaktadır. Eserdeki ekler tablosunda çatı eklerinin kip eklerine bağlanarak yapım ekleri altında verilmesi, fiilimsi eklerinin şahıs eklerine bağlanarak çekim ekleri başlığı altında yer alması ve şahıs ekleri ile çatı ekleri arasında bağlantı gösterilmiş olması bu tasnifi ilginç kılmaktadır (Sarı ve Güder 1998: 15, 17).

- I. Yapım ekleri(*söz yasayıcı goşulmalar*)
  1. İsimden isim (*isimden isim*) yapım ekleri
  2. İsimden sıfat (*isimden sıpat*) yapım ekleri
  3. İsim şekilleştirme (*forma yasayıcı goşulmalar*) yapım ekleri
  4. Fiilden fiil (*işlikden işlik*) yapım ekleri
  5. Fiilden isim (*işlikden isim*) yapım ekleri
  6. Fiilden sıfat(*işlikden sıpat*) yapım ekleri
  7. Çatı ekleri (*işlik derece goşulmaları*)
  8. Kip ekleri (*işlik forma goşulmaları*)
- II. Çekim ekleri (*söz üytgedici goşulmalar*)
  1. İyelik ekleri (*yöñkeme goşulmaları*)
  2. Hâl ekleri (*düşüm goşulmaları*)
  3. Çokluk ekleri (*san goşulmaları*)
  4. Soru ekleri (*sorağ goşulmaları*)
  5. Bildirme ekleri(*kem işlik/ habarlık goşulmaları*)
  6. Zaman ekleri (*zaman goşulmaları*)
  7. Şahıs ekleri(*şahıs goşulmaları*)
  8. Fiilimsi ekleri
    - a. Sıfat-fiil ekleri (*ortak işlik*)
    - b. Zarf-fiil (*hal işlik*)
    - c. sim-fiil (*iş atları*) ekleri

Sonuç

Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi gramerleri esasında yapılan bu çalışma sonucunda gramer çalışmalarında ekler sınıflandırılırken ekin sözcüğün anlamını tamamen değiştirip yeni bir sözlük birim oluşturması, sözcüğün anlamını tamamen

değiştirmeden sadece anlam eklemesi yapması ve sözcüğün diğer sözcüklerle ilişkisini düzenlemesi işlevlerinin dikkate alındığı tespit edilmiştir. Bu işlevlere göre de ekler, ya *sözcük yapan*, *şekil yapan* ve *sözcük değiştiren ekler* olmak üzere üç grupta ya da *sözcük yapan ekler/ yapım ekleri* ana başlığı altında *asıl yapım ekleri*, *derece yapan ekler* ve *şekil yapan ekler* anlatılmakta; *sözcük değiştiren ekler* (*çekim ekleri*) olarak da hâl ekleri, iyelik ekleri, şahıs ve bildirme ekleri verilmektedir.

Çekim ekleri genel olarak aynı şekilde incelenirken yapım ekleri ve şekil yapan eklerin incelenmesinde farklar görülmektedir. Küçültme, sıfat derecesi yapan ekler, çatı ekleri ile sıfat-fiil, zarf-fiil ekleri, mastar eki, olumsuzluk eki ve kip ekleri ya *şekil yapan ekler* başlığı altında yapım ve çekim eklerinden bağımsız olarak değerlendirilmekte ya da *yapım ekleri* başlığı altında *derece* ve *şekil yapan ekler* alt başlıkları altında anlatılmaktadır. Hâl ekleri arasında vasıta ve eşitlik hâli ekleri verilmemekle birlikte bu terimlere hiçbir gramer çalışmasında rastlanmamaktadır.

Sonuç olarak, Türk lehçeleri coğrafyasında hazırlanan gramer çalışmalarında bizim gramer çalışmalarımızdan farklı olarak tam anlamıyla yapım ya da çekim eki olmayan ekler için ayrı bir başlık açıldığı ve küçültme, çatı, sıfat derecesi, olumsuzluk, kip ekleri, fiilimsi eklerinin bu başlık altında değerlendirildiği tespiti yapılmıştır.

Türkiye Türkçesinin ek tasnifini yapan gramercilerden Cahit Başdaş'ın tasnifi, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi gramerlerindeki tasnife en yakın olan tasniftir. Bu tasnifte de Türk lehçeleri gramerlerinden esinlendiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de yapılan yeni ek tasnifleri de bu bakış açısıyla yeniden değerlendirilmeli, gramer çalışmalarında ekleri yapım ve çekim ekleri olarak yalnız iki başlık altında ele alma alışkanlığından vazgeçilmelidir. Bu geleneksel yaklaşım, eklerin işlevlerini tespit etme noktasında hem dili öğrenenleri hem de dili öğretenleri kısırdöngü içine sokmaktadır. Ekler, hem anlam hem de söz dizimi göz önünde tutularak sınıflandırılmalıdır.

Kısaltmalar

- HZTD** : Hâzirki Zaman Türkmen Dili
MAD : Müâsir Azərbaycan Dili
TDB : Türk Dil Bilgisi
TDG : Türkmen Dilinin Grammatikası-Morfologiya
TG : Türkçenin Grameri
TLKD : Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi
TTG : Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi

Kaynakça

- AZIMOV, P. (ed.) vd. (1960). *Hâzirki Zaman Türkmen Dili*, Aşgabat, A. M. Gorkiy Adındaki Türkmen Dövlət Universiteti.
 BAŞDAŞ, Cahit (2011). "Türkçede Eklerin Hiyerarşisi ve Ara Ekler", *Seminerler*, Muğla (http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/cahit_basdas_turkcede_eklerin_hiyerarşisi.pdf, Erişim Tarihi: 10.02.2016, 12:00).

- BANGUOĞLU, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*, Ankara, 6. bs., TDK Yay.
- BUDAQOVA, Z. (ed.) (1980). *MüâsirAzərbaycan Dili-Morfologiya*, C II, Bakı, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu Yay.
- CƏFƏROV, S. (1968). *Azərbaycan Dilində Söz Düzəldici və Söz Dəyişdirici Şəkilçilər*, Bakı, Maarif Nəşriyyatı.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf (2011). *Yapı ve İşlevlerine Göre Türkiye Türkçesinin Ekleri*, İstanbul, Papatya Yay.
- DELİCE, Halil İbrahim (2000). “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Meselesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, s. 221-232.
- ERGİN, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Yay.
- ESENMEDOVA, A. (2010). *Häzırkı Zaman Türkmen Dili (Morfologiya)*, Aşgabat, Türkmenistan Bilim Ministirliğı Magtımğulı Adındakı Dövlət Universiteti.
- GÜLSEVİN, Gürer (2004). “Türkçede ‘Sıra Dışı Ekler’ ve Eklerin Tasnif-Tanımlama Sorunu Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 20-26 Eylül 2004, TDK Yay., s. 1267-1283.
- GÜRSOY NASKALİ, Emine (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Klavuzu*, Ankara, TDK Yay.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1981). *Türkçenin Ekleri*, Ankara, 2. bs., TDK Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, Ankara, 3. bs., TDK Yay.
- QƏRİBLİ, İ. (2009). *Azərbaycan Dili*, Bakı, 2. bs.
- NAĞİSOYLU, M., ZEYNALLI, M. (2009). *Azərbaycan Dili*, Bakı, 9. bs., Araz Kursları Yay.
- SARI, B., GÜDER, N. (1998). *Türkmencenin Grameri II (Morfologiya: Şekil Bilgisi)*, Ankara, MYB Yay.
- SÖYEGOV, M. (ed.). BORCAKOV, A. vd. (1999). *Türkmen Diliniñ Grammatikası Morfologiya*, Aşgabat, Ruh Yay.
- TURAN, Zikri (2007). “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılmasına Dair, IV: Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 24-29 Eylül 2000, TDK Yay., Ankara, s. 1835-1844.
- ZEYNALOV, Ferhat (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, İstanbul, Cem/Kültür Yay.